

SZATMÁRI JUDIT

Tormássy János dunamelléki református püspök beiktatása 1808-ban

A TEMPLOMI SZERTARTÁSOK külsőségeiben egyszerűségekre törekvő magyarországi református egyházban a legmagasabb egyházi tisztség, a püspöki hivatal¹ betöltése is igen szerény keretek között zajlott le. Az egyházkerület (superintendencia) élén álló püspököt a lelkészek maguk közül választották, általában idősebb, tapasztalatokkal bíró prédikátort, aki esetenként mint esperes már bizonyította egyházkormányzati alkalmasságát.

Az 1623-ban megalkotott komjáti kánonokban² már szerepelt a püspök-választás szabályozása. A felavatandó püspöknek meghatározott forma szerint esküt kellett tennie s a felszentelési szertartás során más püspökök és esperesek kezeik rátevésével megáldották a felavatottat.³ A dunamelléki református egyházkerület Földváry László szerint hamar átvette a Felvidéken elfogadott komjáti kánonok esküformáját s ezt alkalmazta.⁴ Az egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyvében, a Simándi-protocollumban (1626–1739) esküformákat is feljegyeztek, ám ezek használatáról nem maradt fenn adat.⁵

A csak szórványos feljegyzéseket tartalmazó, időközönként vezetett Simándi-protocollum után 1731-től vezették folyamatosan a jegyzőkönyvet a dunamelléki kerületben. Ezekbe már több püspök-választást is felje-

¹ A korban a *püspök* ill. a latin *superintendens* elnevezést egyaránt használták a reformátusok, hivatalosan azonban csak a superintendensi címmel élhettek.

² ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. és bőv. kiadás. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 334.

³ A komjáti kánonok magyar fordításban olvashatók THURY Etele: A dunántúli református egyházkerület története. I. kötet Pápa, 1908. 385–435. A püspökről az I. rész III–XXVII. kánon szól (uo. 389–399.).

⁴ FÖLDVÁRY László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez I–II. kötet Bp., 1908. I. 88.

⁵ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL) A/1. a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 1. kötet: Protocollum Simandinum 1626–1739. 23. Formula juramenti inaugurationis superintendentis.

gyeztek. Időrendben haladva Pathai János (1731), Helmetzi István (1740), Csáti Dániel (1753), Szőnyi Virágh Mihály (1757), Vég Veresmarti Sámuel (1790) megválasztásáról olvashatunk feljegyzéseket.⁶ A püspökválasztás dokumentálása azonban nem jelentette azt, hogy az új püspök hivatalba helyezéséről, felszenteléséről is leírás, részletes tudósítás maradt volna fenn. Nagy valószínűséggel abban a formában zajlott le, amint Tóth Ferenc pápai professzor protestáns egyháztörténetében leírta a püspökszentelés komjáti kánonok szerinti „szokott czeremóniáját”: *a Püspökké választott Személy, az ezen Czeremóniához alkalmaztatott éneklés végbemenvén, a templomban egy közönséges és kitetsző helyre kiment, ahol az őtet körülvevő Esperestek Collegiuma, s a Papi Rend Circulusa közepében letérdelpelt, a Bibliát, a Helvetika Confessiót, és Ekklesiái Kánonokat kezeibe vette: amikor a Papság, és az egész jelenlévő nép, az őtet felszentelő Fő Papi Személy után ... könyörgött, mely megessvén, térden állva Hivatalának minél tökéletesebben lehető viselésére megesküdtetett, és kezeknek fejére való vetésével s felszóval és buzgó szívvel elmondott áldásokkal megáldatott.*⁷

A türelmi rendelet (1781) előtt a templom falai mögé szorult protestánsok kerültek minden feltűnést kelthető szertartást, hiszen még az egyházkezelés fenntartásához elengedhetetlenül szükséges gyűlések megtartását sem volt könnyű, a rendszeres püspöki egyházlátogatás (canonica visitatio) intézményének fenntartása pedig hosszú időre lehetetlenné vált. A türelmi rendelet, majd főként az 1791. évi 26. törvény után azonban a protestánsok ismét jogaik törvényben rögzített biztosítása tudatában jelenhettek (volna) meg a nyilvánosság előtt. Az 1791-es budai református és pesti evangélikus zsinatok kivételével, melyeken a protestáns világi urak vitték a hangot, az „egyháziak”, a lelkészek nem sokat szerepeltek a külvilág előtt. Ezen a „rejtőzködő” gyakorlaton változtatott a dunamelléki református egyházkerület 1808-ban, amikor gróf Teleki László főgondnok⁸ javaslatára az új püspök felszentelését a külvilág bevonásával ünnepélyes keretek között vitte véghez.

Az felszentelési és hivatalba állítási ünnepség leírását, valamint az annak következményeiről szóló tudósítást Báthori Gábor egyházkerületi főjegyző (generalis notarius)⁹ úgynevezett *Domesticum Protocollumában* találjuk meg.¹⁰

⁶ RL A/1. a 2. kötet 1731–1760, 5. kötet 1786–1795.

⁷ TÓTH Ferenc: A Magyar és Erdély országai protestáns ekklesiák története. Pápa, 1808. 241–242.

⁸ Gróf Teleki László (1764–1821) 1801-től a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka volt.

⁹ Báthori Gábor (1755–1842), előbb tasi, majd 1796-tól pesti lelkész, 1805-től a pesti egyházkerület esperese; 1796-tól a dunamelléki egyházkerület aljegyzője, 1808-tól főjegyzője, 1814-től püspöke.

Ez a „Házi jegyzőkönyv” az 1807–1808-as esztendőök eseményeiből jegyzett fel néhányat. A nem hivatalos jegyzőkönyv célja az volt, hogy olyan dolgokat őrizzen meg az utókor számára, melyek az egyházkerület közönséges protocollumába” szorosan nem tartoztak, vagy azokat nem volt tanácsos ott rögzíteni, bár azok hasznosak lehettek az utódok számára. Amint Báthori feljegyezte: *amicsodás jegyzéseket ha különben kegyes és buzgó eleinktől vehetünk volna, világosan járhatnánk ott, ahol most vakoskodnunk kell.*

Sajnos, Báthori sem folytatta a hasznos kezdeményezést, hiszen csupán ez az egyetlen Domesticum Protocollum maradt fenn tőle. A jegyzőkönyve három tárgyra szorítkozott. Először beszámolt az 1807-es országgyűlés protestáns egyházi vonatkozásairól: A diétán maguk a protestánsok nem akartak semmi vallási tárgyat felvenni, nem vallási közömbösségből, hanem – mint írja – *azért hallgatott mélyen, mert a rajta lévő gonoszt tűrhetőbbnek, sőt jobbnak ítélte, a könnyen következhető nagyobb gonoszhoz hasonlítva.* Az országgyűlés fő tárgya a királyi kincstár megsegítése volt s a felajánlott segélybe (subsidiumba) a protestáns lelkészek is fizettek fizetésük (saláriumuk) szerint. A középső, legterjedelmesebb rész, a püspökválasztással, beiktatással s az azt követő baranyai egyházlátogatással kapcsolatos történéseket örökítette meg. Végül, a jegyzőkönyv utolsó szakasza az európai hatalmi helyzettel, a Franciaország elleni koalícióval, s főleg a pápai hatalom leáldozásával foglalkozik. Itt tudjuk meg a jegyzőkönyv keletkezésének idejét: *1808. 28. Augusti, ezen a napon, melyen ezt írom...*

A Dunamelléki Református Egyházkerület 1807-ben az országgyűlés ideje alatt veszítette el püspökét, Vég Veresmarti Mihályt.¹¹ A hivatalban lévő egyházkerületi főjegyzőt, Tormássy Jánost¹² 1791-ben a „püspöki successio”¹³ jogával választották meg a tisztségre s így azonnal átvehette volna

¹⁰ RL A/I.b. Püspöki levéltár iratai 1790–1849. Miscellanae. No. 22. Domesticum Protocolluma a Generalis Notariusnak.

¹¹ Vég Veresmarti Sámuel (1734–1807) 1790-től haláláig dunamelléki református püspök.

¹² Tormássy János (1744–1814) Kecskeméten, ill. Debrecenben tanult, külföldi peregrinációt követően 1771-től kecskeméti, 1777-től kiskunhalasi prédikátor. 1791-ben a dunamelléki egyházkerület főjegyzőjévé választották a püspöki successio jogával. 1790–91-ben országgyűlési prédikátor, az 1791-es budai zsinat tagja. Szerzője *A dunamelléki református egyházkerület története* (Sárospatak, 1867), illetve az *Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez* (Kiad. Mokos Gyula, Pápa, 1892) című munkáknak.

¹³ A 1700-as években több református egyházkerület alkalmazta a püspöki successio (következés) gyakorlatát, vagyis az egyházkerületi főjegyző külön választás nélkül töltötte be a megüresedett püspöki hivalt. Ezzel a gyakorlattal kívánták elejét venni, hogy a választás akadályoztatása esetén huzamosabb ideig vezető nélkül maradjon az egyházkerület. Vö. ZOVÁNYI 1977. 559.

a szuperintendensi tisztet.¹⁴ Az országgyűlésen tartózkodó világi urak azonban úgy döntöttek, hogy a diéta alatt nem tartanak egyházi gyűlést, így püspökszentelőt sem: *az ilyen, különben ártatlan gyűléseinkből a minket gyűlölők alkalmatosságát ne vegyenek az ellenünk való gyanakodásra s vádolásra.* – Így történt, hogy a felszentelésre és beiktatásra az 1808-as tavaszi közgyűlésen került sor. Az időhaladék lehetővé tette, hogy Teleki László főgondnok elgondolása alapján a korábban megszokott egyszerű szertartás ünnepélyesebb keretek között menjen végbe. A főgondnok Báthori Gábor – eddig helyettes főjegyző, 1808-ban pedig Tormássy helyett főjegyzővé választott – pesti esperest bízta meg az ünnepség (solemnitas) kidolgozásának részleteivel.

Báthori maga is helyesnek tartotta a főkurátor elgondolását. A református egyház szerinte addig ment a „pápista eklézsia bujálkodó pompáinak levetkezésében” – amit különben szükségesnek ítélt –, hogy teljesen dísztelen lett. Magyarországon ehhez még hozzájárult az is, hogy katolikus egyház ellenséges magatartása miatt arra kényszerült, hogy „minden dolgait falak között, mintegy titokban vigye véghez.” Ma (t. i. 1808-ban) azonban már nincs szükség „bújkálásra”. Egyrészt félremagyarázzák: mintha szégyenletes, takargatni való dolgokról lenne szó. Másrészt, saját híveik előtt is ismeretlen marad az egyházkormányzat, jóllehet a köznépre nézve szükséges lenne, hogy az némi külső díszet öltjön magára.

A Báthori által kidolgozott forgatókönyv szerint került sor 1808. május 22-én Kiskunhalason az új püspök beiktatására – Tormássy ugyanis ott volt lelkész. Az ünnepi istentisztelet keretében Báthori Gábor főjegyző tartott az alkalomhoz illő prédikációt, majd kecskeméti gimnáziumi ifjak, illetve a halasi iskolai kórus éneklése után a felszentelés és felesketés szolgálatát Benedek Mihály tiszántúli püspök¹⁵ végezte el.¹⁶

A szorosan vett hivatalba állítás nem sokban különbözhetett az addigi gyakorlattól, Tormássy beiktatásának újdonsága abban nyilvánult meg, hogy nem szorítkozott csupán a templomi belső térre. A külső ünnepélyességet biztosította, hogy a felszentelést végző Benedek Mihály püspököt és Teleki László főgondokot a halasi magisztrátus küldöttsége fogadta a város határában és vezette be lovaskísérettel a városba. A templomi szertartást

¹⁴ RL A/1. a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 5. kötet 1786–1795. 580. Az 1791. május 4. ócsai gyűlés jegyzőkönyve.

¹⁵ Benedek Mihály (1748–1821), 1806-tól a tiszántúli református egyházkerület püspöke.

¹⁶ A püspökszentelés alkalmával elhangzott prédikáció és beszédek in: BÁTHORI Gábor: A hűséges és okos lelkipásztor és annak jutalma. Szeged, 1809. BENEDEK Mihály: Az egyházi tisztviselők szükséges voltáról. Szeged, 1809.

követően pedig a főgondnok vendégeként száz személyre készített asztal, melyhez az egyházkerület vezetőin kívül „minden characteren lévő idegeknek” is meghívták. Az eddig szokatlan, díszesebb formájú¹⁷ református püspökszentelésnek híre a Magyar Kurír jóvoltából a dunamelléki egyházkerület határain túl is elterjedt.¹⁸

Báthori a halasi ünnepélyes beiktatásban — melyen katolikus részről is részt vettek mind papok, mind világiak — egyik előzményét, előkészítőjét látta annak, hogy Tormássy püspököt első hivatalos útján, a felsőbaranyai egyházmegye látogatásán Baranya vármegye katolikus rendei oly nagy tisztelettel fogadták. A méltó fogadtatás szólt a nagytudású Tormássynak és kísérlőjének, Pálóczi Horváth Ádámnak, az országszerte ismert költőnek,¹⁹ aki ekkor foglalta el a felsőbaranyai egyházmegye gondnoki tisztét. A frissen beiktatott püspök első útja az egyházkerületi gyűlés határozata alapján vezetett Baranyába. A felsőbaranyai egyházmegyében ugyanis a Túrós Péter esperes²⁰ és Kádas Imre espereshelyettes²¹ közötti ellentét egészen a „személyes sértegetésig ment dísztelen versengésre” váltott. Túrós saját hatáskörben, az egyházmegyei vezetés beleegyezése nélkül rendelt lelkészeket az eklézsiákba, Kádas pedig nem ismerte el esperest felettesének. A több éven át húzódozó ellenségeskedés egészen addig fajult, hogy az egyházmegye pap-

¹⁷ Tóth Ferenc egyháztörténeti művében nagy pompájúnak nevezte az eseményt: *Fő. Tiszt. Tormási János Úr 1808-ban Május 22-dikén nagy pompák közt szenteltetett fel a Püspöki hivatalra.* TÓTH 1808. 284.

¹⁸ A bécsi megjelenésű Magyar Kurírban a következő híradás látott napvilágot: *A H. C. tartó Dunamelléki Gyülekezetek meg halálozott nagy érdemű Superintendense néhai Fő Tiszteletű Végh-Veresmárti Sámuel Úr helyébe, a múlt Májusban a K. K. Halason tartott közönséges Gyűlésben Fő Tiszteletű Tormási János Úr Halasnak nagy érdemű Predikátora Superintendensnek, helyette pedig a Pesti Reformata Eklézsiának érdemes Papja Titt. Báthory Gábor Úr a jelenvolt egyházi és világi Assessoroknak köz vokok szerént azon Superintendencia Generalis Notariusának választattak s tétettek. A választott Superintendens Úr felszentelését rövid napok múlva egy különös toldalékban fogjuk az Olvasó Publikummal közleni.* = Magyar Kurír 1808. június 10. péntek, N. 47. 738. Sajnos, a jelzett „Toldalékot” nem állt módomban megtekinteni, mivel az általam az Országos Széchényi Könyvtárban felhasznált Magyar Kurír 1808. nyári számaiból hiányzik a II. számú Toldalék, valószínűleg ez tartalmazta az ígért tudósítást.

¹⁹ Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) költő, hagyománygyűjtő. Irodalmi és politikai működésén túl a református egyház életében is tevékenyen részt vett, a külsősomogyi, majd a felsőbaranyai egyházmegye gondoka volt, számos református ének fűződik a nevéhez.

²⁰ Túrós Péter (1750/51–1809) református lelkész előbb Gyömrőn, Óbudán, Ócsán, majd Siklósán, 1805-től felsőbaranyai esperes. A magyar jakobinus mozgalomban való részvételéért bíróság elé állították, de bizonyíték hiányában félévi fogság után felmentették. Vö. BENDA Kálmán: *Egy prédikátor a magyar jakobinus szervezkedésben.* = Református Egyház 1952. 1. sz. 21–24.

²¹ Kádas Imre (1766–1837 kisharsányi, majd nagyharsányi református lelkész, felsőbaranyai egyházmegye jegyzője, 1805-től espereshelyettese, 1818-tól esperese.

sága két pártra oszlott („Túrósisták” és „Kádasisták” csoportjára), s a vizzálykodásba merült esperesség (tractus) gondoka, Dömötör Pál, nem látva kiutat az áldatlan helyzetből, lemondott.

Tormássy püspöki vizitációja orvosolta a bajokat: mind az esperest, mind helyettesét egy évre felfüggesztette, ezalatt az egyházmegyei jegyző vezetésére bízta az egyházmegyét. A felfüggesztés lejárta után Túrós és Kádas egyaránt visszanyerte hivatalát, a vizzálykodás elcsendesült, hamarosan elhunyt az esperes is (még 1809-ben).²² Tormássy felsőbaranyai útja jelen esetben nem az egyházmegyei állapotok miatt tarthatnak igényt az érdeklődésre.²³ Báthori sem tért ki a részletekre a Domesticum Protocollumban, hanem a református püspököt ért megtiszteltetés — az alispán általi fogadtatás, vendégeskedés — miatt, amihez Pálóczi Horváth Ádám ismertsége, baráti kapcsolatai nyilván nagyban hozzájárultak.

Az országosan „elhíresült” református püspökszentelés azonban mindenképpen javára vált mind a dunamelléki egyházkerületnek, mind az egész magyarországi református egyháznak. A felszentelési ünnepség tanulságaként a következőt szúrta le Báthori: *ne kerüljük, hanem keresve keressük azokat az ártatlan hasznos eszközöket, melyek által előljáróinknak tekintet, becsület, tisztelet, az eklézsiái directionak erőt s hatalmat adhatunk.*

Az alábbiakban az egyházkerületi főjegyző naplójából a püspökeiktetésre vonatkozó részt közöljük.

DOMESTICUM PROTOCOLLUMA A GENERALIS NOTARIUSNAK²⁴

A közönséges protocollum egyedül csak azokat a tárgyakat foglalja magában, melyek a superintendentiale consistoriumban fenn forganak: ahonnet oda más dolgokat, a rend megháborítása nélkül, beírni nem lehet, de gyakran olyanok vagynak, amelye-

²² A felsőbaranyai konfliktusokkal az egyházkerületi gyűlések több ízben foglalkoztak RL A/1. a 6. kötet 1796–1814. Az 1807. máj. 4–6. szabadszállási gyűlés 18–19. pontjában (478–480), az 1808. május. 22–25. kiskunhalasi gyűlés 12. pontjában (472–474), az 1808. november 24. pilisi gyűlés 8. pontjában (498), az, 1809. május 8–9. solti gyűlés 18. pontjában (509). Az ügyben 1807–1808-ban keletkezett iratokat, beadványokat, jelentéseket lásd: RL A/1. b. Püspöki levéltár R osztály, No. 19–22., 25–26., 28–29., 36., 38–39.

²³ A felsőbaranyai útról Pálóczi Horváth Ádám is készített feljegyzést: A felső-Baranyai egyházi társaság Coadjutor curátorának jgyzőkönyve. Ebből Baksay Sándor közölt részleteket *Horváth Ádám önéletrajza* címmel, in: Házi Kincstár 1863. 14–16. sz. 214–223., 228–235., 248–252.

²⁴ „A főjegyző házi jegyzőkönyve”. = RL A/1. b. Püspöki levéltár 1790–1849. Miscellanae. No. 55.

ket oda jegyezni nem is volna tanácsos, azonban olyanok, hogy azokat a maradéknak tudni múlhatatlanul szükséges. Az ilyen dolgoknak feljegyzésekre fog azért szolgálni ez a protocollum, amicsodás jegyzéseket ha különben kegyes és buzgó eleinktől vehetünk volna, világosan járhatnánk ott, ahol most vakoskodnunk kell. (...)

**Hiba volt, hogy az evangélikusok a magok legsolemnisabb²⁵
dolgaikat is titkolódva vitték véghez.**

A reformáta eklézsia a pápista eklézsianak bujálkodó pompáit levetkezvén, nagy jót cselekedett ugyan, de más részről úgy látszik, hogy tovább ment, mint kellett volna. Mert a szükségtelen, sőt nem egy tekintetben káros kicsapongó cifraságot elhanyagván, levetkezte még a szükséges ruhákat is: a szerfelett való pompás ceremóniákat elhanyagván, elfelejtette megtartani azokat, melyek a külső érzékenységek után hallgató köznépre nézve múlhatatlanul szükségesek, magokban pedig ártatlanok. Ez a hiba, minden más országokban lévő reformáta eklézsiaik felett megvolt s megvan a magyarországiakban. Tudom, hogy ennek egy fő oka az, hogy erre mindenkor ellenséges szemekkel nézvén az ezt gyűlölő pápista rész, ez arra kötelezte ezt, hogy bujáljon, minden dolgait falak között, mintegy titokban vigye véghez: de ehhez a bujáláshoz a hosszas idő alatt annyira hozzászokott, hogy minekutánna kimehetne is az utcán való oroszlántól lehető félelem miatt, mindaz által nem bátorkodik a titkolódás homályából szem eleibe jönni. Ennek két veszedelmes következése van. Az első az, hogy a minket gyűlölőknek alkalmatosságot adunk az az eránt való gyanakodásra, mintha mi olyan dolgokat cselekednénk, melyek, mint szégyenleni valók, duggatást, takargatást kívánnak. A másik ez, hogy semmi külső tekintet nem lévén körülöttünk, az ellenkezőktől megutáltatunk, a magunkéi előtt nincs az a becsületünk, amelynek kellene lenni. Hogy az eklézsiái igazgatásnak mindenek előtt illendő tekintete s ereje legyen, az múlhatatlanul szükséges, arra ismét múlhatatlan, hogy a superintendens egész auctoritással²⁶ bírjon. De ebből az auctoritásból sokat elvett - ha ugyan egészen el nem vette - az, hogy a superintendensek consecratiojok,²⁷ nagy tisztú hivatalokba való beállítások, nemcsak minden külső színtől egészen üres volt, hanem oly homályban szokott végbe menni, hogy arról azokon az egynéhány emberek kivül, akik ott jelen voltak, senki semmit nem tudhatott.

**A főcurator úr a superintendens consecratiojának
illendő solemnitást akar adatni.**

²⁵ legünnepélyesebb

²⁶ tekintély

²⁷ felszentelés

Ezek a kártékony titkolózásból származott gonoszoknak már valahára való eltávolításokra nézve elvégezte mélt²⁸. gróf Teleki László főcurator²⁹ úr őnagysága, hogy a közelebb leendő superintendens consecratiojának és installatiojának³⁰ ártatlan, de illendő külső tekintetet adjon. Evégre megkérte tiszt. Báthori Gábor urat a pesti tractus³¹ esperestjét és gen. v.notariust,³² hogy tenne fel egy directoriumot,³³ melyet ebben az egész actusban kellene minden tekintetben követni, előre jelentvén az eránt való kívánságát s akarátját, hogy azzal az alkalmatossággal a nevezett esperest és gen. v.notarius úr maga prédikálna Halason, ahová határozottatott a gen. consistoriumnak³⁴ tartatása Május 22-k s követő napjaira. Feltette hát ezt a directoriumot a már nevezett esperest és gen. v.notarius úr őnagyságának, attól minden változtatás nélkül jóvá hagyattatott és azután Halasra elküldetett. A directorium eképpen volt.

Az ezt a solemnitást³⁵ előadó directorium

Néhai főtisztelendő superintendens Vég Veresmarti Sámuel úrnak halála után, az ócsai consistorium³⁶ rendelése szerint a superintendensi hivatalban egyenesen succedalt³⁷ főtiszt. Tormássi János úrnak e folyó 1808-k esztendei május hónap 22-k napján privilegizált Kiskunhalas városában leendő consecratioja és installatioja alkalmatosságával tartandó solemnitás rendi.

1. Főtiszt. debreceni superintendens Benedek Mihály úr jó eleve meg fog kéretetni a consecrationalis püspöki functio véghez vitele végett ezen Dunán innen lévő superintendentiába való átjövetelre.

2. Tudtára fog adatni a tisztelt superintendens úrnak, hogy útját olyan módon rendelje, hogy május 21-k napjára Vadkertre³⁸ érkezhessék ebédre, hol tractualis curator Bernát György³⁹ és tiszt. esperest Keck Dániel⁴⁰ urak által illendően beneventáltatik, akiknél ez eránt rendelést fog tenni a g. v.notarius.

²⁸ méltóságos

²⁹ egyházkerületi főgondnok

³⁰ beiktatás

³¹ tractus (latin) = egyházmegye, esperesség, senioratus

³² generalis vicenotarius (latin) = egyházkerületi aljegyző

³³ utasítás, kiszabott rend

³⁴ generale consistorium (latin) = egyházkerületi közgyűlés

³⁵ ünnepély

³⁶ RL A/1. a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 5. kötet 1786–1795. Az 1791. május 4. ócsai gyűlés (580).

³⁷ következett

³⁸ Soltvadkert

³⁹ a tolnai egyházmegye gondnoka

⁴⁰ a külsősomogyi egyházmegye esperese

3. Mélt. gróf főcurator úr őnagysága is a maga comitatusával⁴¹ ugyanakkor ebédre Vadkertre fog érkezni, ahhol az ebéd eránt való rendelés jó előre megtéti.

4. Ebéd után útnak indulnak mindnyájan Halas felé. A halasi nemes *communitas*⁴² által kirendelendő *deputatus*⁴³ urak és 12 csinos lovasok a halasi hártárban, a pirtói vendégfogadónál várni fogják az együtt menő mélt. főcurator és főtiszt. *superintendens* urakat, kiket oda érkezéssel igen röviden *beneventálnak*,⁴⁴ melyre mindketten hasonló rövidséggel felelnek.

5. Megindulván a lovasok a szekerek előtt, és minden illetlen *nyargalódzás* nélkül, bevezetik a városba: hol mélt. gróf főcurator úr ugyan, a *tractament*⁴⁵ miatt, valamely tágasabb szállásra (ha lehet a *Militaris Quartély*⁴⁶ házhoz) főtiszt. *superintendens* Benedek Mihály úr pedig más jó, illendő házhoz szállíttatik.

6. Megérkezvén mélt. főcurator úr Halasra, minden *tractualis curator* és *esperest* urak az őnagysága szállásán megjelennek, kik őnagyságával együtt mindnyájan főtiszt. *superintendens* Benedek Mihály úr köszöntésére mennek: onnét főtiszt. *designatus*⁴⁷ *superintendens* Tormási János úrhoz, kivel őnagysága a másnap reggel tartandó *consistoriumnak* helyéről és órájáról fog értekezni.

7. Május 22-k napján vasárnap a *praefigált*⁴⁸ órán és helyen, akik hivatal szerént kötelesek, a *consistoriumban* megjelennek, hol mélt. gróf főcurator úr előadván ennek a *consistorium* tartásának fő tárgyát, mely a *designatus superintendens* úr *consecratioja* és hivatalába való *installatioja*, azt is, hogy ezt a nagy dolgot az Isten kegyelmének segítségül való hívásával kell elkezdeni, a közönséges isteni tiszteletnek órája meghatározatik. Annak az órának elközelgetésével

8. Főtiszt. *superintendens* úrnak, Benedek Mihály uramnak illendően való meghívására egy *deputatio*⁴⁹ küldetik, mely a tisztelt *superintendens* urat a *consistoriumba* kíséri.

9. Megérkezvén a tisztelt *superintendens* úr, az egész *consistorium* együtt a templomba megy, hol tiszt. *esperest* pesti *predikátor* Báthori Gábor úr, egy, az alkalmatossághoz intézett *predikációt* és *könyörgést* fog tartani, mely *predikáció* között az előljáró beszéd után a kecskeméti gimnáziumbeli ifjak, a *tractatio* és *alkalmaztatása* között ismét a halasi oskolabeli *chorus* egy-egy *verset* fog énekelni. Az egész *actio* végződése után

⁴¹ kíséret

⁴² község

⁴³ küldött

⁴⁴ üdvözöl

⁴⁵ megvendéglés

⁴⁶ katonai szállás

⁴⁷ választott

⁴⁸ kitűzött

⁴⁹ küldöttség

10. *Consecrans superintendens Benedek Mihály úr a catedrába felmenvén, aszerént, amint ismeretes bölcsessége szükségesnek ítéli, beszélni fog a jelenlévő tárgyhöz képest. Míg a tisztelt superintendens úr lejjő, és a consecratio helyéhez megy, és amely idő alatt a chorus egy verset énekel*

11. *Minden esperest és jelenlévő predikátor urak a consecratio helyét illendő renddel körülállják, mélt. gróf főcurator úr pedig a consecrans⁵⁰ és consecrandus⁵¹ superintendens urakkal együtt a consecratio helyén leterített szőnyegen megjelenik. Ekkor*

12. *A consecratio helyét körülvevő esperest és predikátor urak eléneklék — anélkül, hogy a nép énekelné — a 237-k dicséretet: Jövel Sz. Lélek Úr Isten sat.⁵² Kántor lesz superintentionalis assessor,⁵³ szalkszentmártoni predikátor Sziládi Péter úr. Az éneklés után*

13. *Főtiszt. superintendens úr Benedek Mihály uram a designatus superintendens úrnak consecratioját és canonok szerént való felesketését elvégzi. Azután*

14. *Mélt. főcurator úr egy rövid dictiót fog tartani, melyre főtiszt. superintendens Tormási János úr fog felelni. Ezek elvégződővén*

15. *A consecratio helyét körül fogott tiszt. esperest és predikátor urak eléneklék a CXXXIII-k soltárnak 1-ső és 3-k verseit⁵⁴ vagy a CXXXIV-k soltárt⁵⁵ egészen, a nép itt sem énekelvén.*

16. *Ki-ki a maga székébe s helyére visszatér, exitust⁵⁶ énekeltetik a nép által a szokás szerént és azalatt a nép a templomból kitakarodik. Végre*

17. *A consistorialis mindkét renden lévő személyektől főtiszt. superintendens Tormási János úr házához kísértetik.*

18. *Mélt. gróf főcurator úr asztalához mennek nemcsak a consistorialis személyek,⁵⁷ hanem minden characterben⁵⁸ lévő idegenek is, mely száz személyre fog késztíttetni.*

Ennek a napnak déleesti óráin consistorium nem fog tartatni.

⁵⁰ felszentelő

⁵¹ felszentelendő

⁵² Az 1808-as debreceni énekeskönyvben a 37. számú ének. *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv.* Debrecen, 1808. 319–320.

⁵³ egyházkerületi tanácsbíró

⁵⁴ Imé mely jó és mely nagy gyönyörűség Az Atyafiak közt az egyenesség: Ha békével együtt laknak! Mint a balsamolaj, ők olyanok, Amely jószagú és igen kedves, Melytől Áron feje nedves. ... Mert az Úr! megáldja az ilyeneket, És ő nékiek ad hosszú életet; Melynek határa nem léssen. In: *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv.* Debrecen, 1808. 248–249.

⁵⁵ Úrnak szolgálói mindnyájan! Áldjátok az Urat vígan, Kik az ő házában éjfel, Vigyázzván vagytok hűséggel... Uo.

⁵⁶ kimentel, kimenetel alatti ének

⁵⁷ Az egyházkerületi közgyűlés hivatalos tagjai a püspök, főgondnok, esperesek, egyházmegyei gondnokok, egyházkerületi tanácsbírák voltak.

⁵⁸ jellegű

**Ez a solemnitás a Magyar Kurír nevű újság⁵⁹
által az egész országban kipunbicalatott.**

Annak idejében ennek a directoriumnak minden punctumai úgy mentek véghez, hogy csak egyikben is legkisebb hiba, fogyatkozás nem esett.

Voltak ezen a consecration mind papok, mind világiak a catholicusok részéről nagy számmal, akik nagy megalégedéssel nézték, hallották mindezeket, és meggyőzöttettek arról, hogy nincs semmi a mi superintendenseink consecratiojokban, mit szégyenleni és takargatni kellene, sőt ami tiszteletet ne érdemlene mindenek előtt. Ez a consecratio minden környüállásaival együtt majd az egész országban kihirdettetett a Kurír nevet viselő bécsi magyar újságban is.

**Nem volt ez munkátlan abban a nagy tiszteletben,
melyet a Baranya vármegyei r. catholicus magistratus mutatott a visitaló
superintendens iránt.**

Nem tulajdonítom ugyan egészen ennek a solemnitásnak (tudom, hogy a személyes belső érdem sokat tett) azt a nagy tiszteletet, mellyel fogadtatott a catholicus rendektől a gen. consistorium végezéséből Baranya vármegyébe generalis visitatoria kiment főtitst. superintendens Tormássi János úr, melyről maga ez a modestus⁶⁰ főtitst. atya gen. főnotárius Báthori Gáborhoz írott levelében ddo 19. julii 1808 így ír:

Ezt a tiszteletet röviden előadó levele a superintendensnek

Főtitst. Generalis Notarius Úr, Kedves Barátom!

Én örömmel térék vissza a vizen túl lévő tartományból, nemcsak azért, hogy nagy reménységgel vagyok utazásom nem egészen haszontalan voltáról, hanem azért kiváltképpen, hogy az oda való fővebb és tekintetesebb vármegye tisztjeivel esmerettségre jutván, az ott ezután lehető bajok lecsendesítettések felől (ha szükség lesz) ezután nagyobb bizodalommal lehetek. Az ord. viceispán⁶¹ (Kajdatsi Antal) több szolgabírák, fiscálisok és esküdtek társaságokban kétszer vendégeskedtem, és tőlük olyan nem kálvinista püspök módjára fogadtattam, melyet bizonnyal csúfságra magyaráztam volna, ha bizonyosabb jelét nem adták volna hozzám való jó hajlandóságoknak sat. tökéletes szívű barátja Tormássi János mk.⁶²

⁵⁹ Lásd a 18. sz. lábjegyzetet!

⁶⁰ szerény

⁶¹ Kajdatsi Antal Baranya vármegye alispánja volt, 1811.ben hunyt el.

⁶² mk. = maga kezével

Bővebben leírja azt tractualis curator Horváth Ádám

Hosszabban s környüállásosabban leírta ezt tekintetes Horváth Ádám úr, ennek előtte a somogyi, most már mind a somogyi, mind a felsőbaranyai tractusok curátora, ugyan a generalis főnotariushoz Nagyabajomból 7-a julii 1808. írott levelében, melyben minekutána a visitatio operatumit előadja, ezeket írja:

Engem, mint új curatort, a baranyai tractus bizonyos solemnitással akart elfogadni, a megye szélén Drávafokon 17. junii: a bogdásai és drávafoki prédikátorokra volt a dolog bízva; de én őket megelőztem, elébb mentem, mint vártak, és így a bejövettelbeli beneventálás zavarba jött, sőt el is múlt: hanem a foki földesúr Ország András vicebíró barátom, ezt gazdag vacsorával, lövöldözéssel és a recitalni készített verseknek általadásával pótolta helyre a hibát, melyre osztán én csak úgy feleltem, amint tudtam. (Hihető, hogy ez a híres poeta pro tempore⁶³ jobb versekkel felelt, mint a melyek kezébe adtak.) Nekem is visszáda a kölcsönt a püspök; mert én úgy szándékoztam, hogy 19-a az adminisztrátorral és két assessorral⁶⁴ elibe megyek egy statiora és ott beneventálom; de az öreg úr már 18-a megérkezett Nagyharsányba, csak egy órával későbbben, mint én, úgy hogy az egész elfogadás csak a szokott barátságos köszöntésekből állott. A pápista atyafiak már tudták ezt a 19-ki terminust, és az én barátom, Boda főbíró⁶⁵, nemcsak készült hozzá, hanem oly attentióval⁶⁶ volt, hogy ámbár én 18-n nála ebédeltem Siklóson és bizonyossá tette, hogy én 19-a akarok eleibe menni a püspöknek, ő mégis lesette s meg is tudta, úgy hogy alig fél órával a fő úrnak megérkezése után, már az esküdtjét hozzánk küldötte, és hivatott bennünket ebédre 19-re, mert maga torokfájásban szenvedett éppen akkor. Úgy történt véletlenül, hogy 19-a vasárnap lévén, az úrnapi processió⁶⁷ csütörtökről elmaradt és akkor járták s minket processióval vezettek be a siklósi várba. Ez, mondom, véletlenül történt, de a környékben mégis nem kis attentiót csinált; hanem ami következik az a már csinált dolog volt. Én tartván attól, hogy mivel csak két helyre gyűjtjük össze azt a temérdek sok papot, ez talán valamely törvénytelen synodusra⁶⁸ fog magyaráztatni, mindenütt betű szerént hirdettem a püspöki visitatio nevet. A consiliarius⁶⁹ ord. viceispán Kajdatsi urat Vajszlóra 22-kre magam nevével ebédre invitáltam. Ő nemcsak eljött, hanem akkora comitiával (éppen officiosa functioban⁷⁰ lévén Sellyén), hogy pápista püspöknek is elég lett volna, 24-ed

⁶³ a körülményekhez képest

⁶⁴ Valószínűleg Kalós Mózes nagyharsányi lelkésszel, egyházmegyei notariussal, aki ideiglenesen vezette a traktust, valamint két, egyházmegyei tanácsbírói tisztséget viselő lelkésszel.

⁶⁵ Boda József, Baranya vármegye főszolgabírája.

⁶⁶ figyelem

⁶⁷ körmenet

⁶⁸ zsinat

⁶⁹ Kajdatsi Antal a császári és királyi tanácsosi címet viselte.

⁷⁰ hivatalos funkcióban

magával: meglesettük mi is az ő jövetelét, és szállásán ketten az öreg úrral megelőztük a köszöntésben, de annál jobban demereáltuk.⁷¹ Úgy hogy az öreg consiliarius vissza akarván adni a kölcsönt, magának pedig közel jószága nem lévén, az irányi tisztartóval (Petrovszki jószág és nemsokára cameralis lesz) készíttetett másnapra ebédet és oda invitált bennünket. Nehezen vette reá magát az öreg úr, de csak ugyan megígérte. Az öreg consiliarius tehát 23-ikban jó idején kiszökött Sellyéről Iványiba, és ott accomodáltatott⁷² mindent, amint a helytől telhetett, pompásan. Lovas legények vártak bennünket az úton, és mihelyt a szekeriünk belátszott a kastélyhoz, mozsár ágyúkkal köszöntöttek, harangoztak, mint a legkeresztesebb főpapa, a kastélyban pedig háromféle muzsikával fogadtak. Hosszú volt az ebéd és nagy, 60 személyre. Ebéd után a két öreg úr, a püspök és a consiliarius alig tudtak elszabadulni a barátságos ölegetésből. – Az iványi muzsika az ott maradtaknak tartott egészen reggelig. Másnap én Siklóra kísérvén a főtiszt. urat, elvégeztük a szükségéseket. Ebéd után búcsúzni akartam a püspökömtől, de nem engedett, elakadt a szavunk mindenikünknek és csak némán váltunk el. – Barátságába ajánlott különös tisztelettel vagyok.

Főtiszt. Gen Not. kedves Barátom Uramnak

igaz szívű szolgálja s barátja Horváth Ádám mk.

Az ezekben a levelekben előadott tisztelet s becsület, mondom, én nem tulajdonítom egyedül a halasi solemnitásnak. Tudom, hogy lehetetlen valakinek Tormássai Jánossal úgy társalkodni, hogy az eránt tiszteletet ne mutasson, lehetetlen egy Horváth Ádomot a vele lévőknek nem becsülni; de nem esem csak ugyan non caussae pro caussa sophismába,⁷³ ha azt mondom, hogy az a mindenféle elhíresedett solemnitás is nem volt ebben a tiszteletben munkátlan. Kerüljük hát ezután is szorgalmasan az oktalan ceremóniákat, a bujálkodó pompát; de tartsuk meg az ártatlan illendőséget. Mindenkor eszünkben legyen az, hogy nemcsak nem minden emberek filosofusok, hanem még az úgy nevezetett filosofusok között is igen kevesen vagynak, akik ezt a nevet megérdemlenék. Nemcsak ne kerüljük, hanem keresve keressük azokat az ártatlan hasznos eszközöket, melyek által előjáróinknak tekintet, becsület, tisztelet, az eklézsiái directionak⁷⁴ erőt s hatalmat adhatunk. Magok a fejedelmek nemcsak ellehetnének, hanem örömet kívánnának is ellenni azok nélkül az unalmas és költséges ceremóniák nélkül, melyek udvaraiknál véghez mennek; de nem lehet ezeket elhagyni, minthogy ezek által is fenntartatik az ő hatalmok, és a nép szívében az ő erántok való tisztelet.

⁷¹ megnyer

⁷² rendez

⁷³ non caussae pro caussa sophismába = (nem esem) az ügynek az ügyért-okoskodásba

⁷⁴ igazgatás

Egynéhány napokkal ezután, mikor a feljebb valókat írák, érkezett hozzám tekintetes Horváth Ádám úr levele, melyben sok más hivatalbeli relatioi után ezeket írja:

***Horváth Ádám úr Baranya vármegye assessorává tétetik,
ami ott eddig hallatlan volt.***

Csak tegnap estve jöttem haza Baranyából. Pécsen gyűlés lévén, miattam a nemes Baranya vármegye elvesztette pápista szüzességét, mélt. főispán Vég István úr engem, kálvinista létemre – mely Baranyában eddig hallatlan volt – assessornak denominált, és a canonokok kiáltották az első Vivatot, oda tette pedig a főispán a curator i hivatalomat is.

***A pécsi káptalan felszabadítja a bogdásai templomot és parochiát
a census és robot alól.⁷⁵***

A pécsi káptalan is, már valahára megemberelte magát, nemcsak a templom és papház helytől eddig adott census vagy szolgálat alól szabadította fel az ekléziát Bogdásán, hanem mester házhelyet assignált,⁷⁶ sőt fél sessiot is in extra-villanis.⁷⁷ Ezek a világnak fiai, kik okosok a magok nemek szerént, látják minden bizonynyal azokat, melyek, minden aspectusok⁷⁸ szerént, rövid időn következnek; igyekeznek jó barátokat szerezni a hamis gazdagságból. De — qui semel amisit dignitatem pristinam — jocus est in casu gravi.⁷⁹

SUMMARY

JUDIT SZATMÁRI

The installation of the cisdanubian reformed Bishop, János Tormássy in 1808

Intallations of bishops in the Hungarian Reformed Church usually took place under simple circumstances. Bishops, leaders of superintendencies were elected from senior pastors with much experience. Official minutes recorded only the fact of elections, details on installation ceremonies were rarely mentioned. Before the Edict of Tolerance (1781) by the Emperor Joseph II. (1780–1790) protestants deliberately avoided limelight at installation ceremonies. They departed from this practice on May 22, 1808, when the cisdanubian bishop, János Tormássy was being installed with all solemnity. Using and publishing contemporary sources, the essay presents the preceeding events and the order of the unusually solemn installation ceremony.

⁷⁵ Bogdása, a pécsi káptalan birtoka 1747-ben veszítette el vallásgyakorlatát és csak a türelmi rendelet után nyerte vissza, a parochia és a templom telke után azonban jobbágyi szolgáltatással tartozott földesurának.

⁷⁶ kijelölt

⁷⁷ fél telket a falun kívül

⁷⁸ tekintet

⁷⁹ Aki egyszer elvesztette korábbi méltóságát, súlyos esetben tréfálkozik.